

RABGÛZÎ'NİN KISASÛ'L-ENBİYÂ'SINDA “BAĞIRMAK” ANLAMLI FİLLER VE ONLARIN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE

About Verbs With The Meaning “To Shout” and Their Etymology in
The Work Kisasu'l-Enbiyâ by Rabguzi

Afag MEMMEDOVA

Bakü Devlet Üniversitesi Bakü/Azərbaycan
afam129@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-5062-9945

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1290959

Sayfa: 141-151

Makale Gönderim Tarihi

1/05/2023

Makale Kabul Tarihi

29/07/2023

Öz

Tarihî Türk yazı dillerinin derinlemesine incelenmesi için Eski ve Orta Türkçe döneminde yazılan eserler hem tek hem de bir bütün olarak, eş zamanlı ve art zamanlı biçimde araştırılmalı, kelimelerin derivasyon (kelime türetme) ve etimolojik değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu bakımdan, Harezmi Türkçesi dönemi içerisinde özel bir değer taşıyan Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ adlı eserinde "bağırma" anlamı ifade eden fiillerin semantik düzeyi; bağlamsal analiz ve karşılaştırmalı yöntem yardımıyla incelenmiş, fiillerin etimolojisi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temel amacı, eserde "bağırma" anlamı kelimelerin kullanımlarını tespit etmek, onların etimolojisini, kelimelerin nasıl oluştuğunu ve daha sonra hangi ses değişimlerine uğradıklarını saptamaktır. Araştırma konusu olan fiillerin etimolojisi yapılırken onların yansıma kelimelerden oluştuğu belirtilmiştir. Yazıda Kısasü'l-Enbiyâ'da "bağırma" anlamı taşıyan çağır-, çarla-, çurla-, kı kır- / kıç kır-, mangla-, orla-, ul(ı)n- fiilleri tespit edilmiş, onların diğer dönemlerde yazılan eserlerle eşzamanlı ve artzamanlı işlevi kıyaslanarak ortaya konulmuştur. Yazılı metinlerimizde bulunan her kelimenin böyle detaylı biçimde araştırılması farklı dönemlerde oluşan Türk yazı dillerinin manzarasını göstermeye yardımcı olacak ve uzun süre devam eden bazı tartışmalı konuların çözülmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu tür araştırmalarda Türklerin hangi kelimeleri nasıl kullandıkları, kelime hazinesini artırmak için yeni türetilen kelime yapımında neyi esas aldıkları, hangi kök ve ekleri kullandıkları gibi soruların cevabı Türklerin dünya görüşünün daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ, Harezmi Türkçesi, etimoloji, yansımalı kelimeler.

Abstract

In order to examine the historical Turkic literary languages in depth, the works written in the Middle Turkic period should be researched both individually and as a whole, simultaneously and diachronically, and the derivation and etymology of the words should be evaluated. In this respect, the semantic level of the verbs that mean "to shout" in Rabgûzî's Kısasü'l-Enbiyâ, which has a special value in the period of Khwarezm Turkic, has been examined with the help of contextual analysis and comparative method, and the etymology of the verbs has been emphasized. The main purpose of the study is to determine the use of meaningful words "to shout" in the work, to reveal their etymologies, to determine how the words are formed and what sound changes they undergo afterwards. In the course of the etymological study of the verbs that are the subject of the study, it was found that they consist of onomatopoeic words. In the article, the verbs çağır-, çarla-, çurla-, kı kır- / kıç kır-, mangla-, orla-, ul(ı)n- meaning "to shout" in Kısasü'l-Enbiyâ were determined, and their simultaneous and diachronic functions were compared with the works written in other periods. Researching every word in our written texts in such detail will help to present the landscape of Turkic literary languages that emerged in different periods and will contribute to the resolution of some long-standing controversial issues. In addition, the answers to questions such as which words the Turks use and how, what meaning they give to the words, what they take as a basis in making newly derived words, and which root and suffixes they use in such studies will also help to better understand the world view of the Turks.

Keywords: Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ, Khwarezm Turkic, etymology, onomatopoeic words

Giriş

Tarih boyunca geniş coğrafyaya yayılan Türk boylarının yerleşim yerlerinde, çeşitli bölgelerde Türk edebî dilleri ortaya çıkmış, çeşitli lehçe (koine) faktörleri oluşmuştur. Türklerin farklı din ve inançları benimsemeleriyle dile gelen yeni sözcüklerin, Türklerin buldukları bölgelerde yerel gelenek ve göreneklere ait kelimelerin dile gelmesi yazılan eserlerde eş anlamlı kelimelerin sayını çoğaltmış, sözcüklerin imlasında çeşitlilik yaratmıştır. Bu yüzden Orta dönem Türk yazılı eserlerde çeşitli Türk boyuna özgün özelliklere, farklı Türk kavimlerine ait dil unsurlarına rast gelmek

mümkündür. Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasından sonra halk arasında dini terimlerin anlatılması için yazılı metinlerde Arapça, Farsça kelimelerle beraber, halka yabancı olan bu kelimeleri anlatmak için Türkçe yeni kelimeler oluşturulmuştur. Bu yüzden Kur'an'ın Karahanlıca ve Harezmi Türkçesine yapılan çevrilerde daha çok satırarası tercüme yer verilmiştir. Kur'an'ın Türkçeye tercümesi ile birlikte Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili hikâyeler, dinî dersler, imanın esasları, dinin temel gayeleri ve genel olarak tebliği ile ilgili dinî içerikli eserler yazılmıştır. Bunlardan "Peygamber hikâyeleri" arasında yer alan Kısas-ı Enbiyâların ayrı bir önemi vardır. İlk olarak Arapça ve Farsça yazılan bu türden eserlerin daha sonra Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Şimdilik elimizde bulunan Kısas-ı Enbiyâ türünde Türkçe yazılan ilk eser XIV. yüzyılın başlarında Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sıdır. "Adından da anlaşılacağı gibi bir peygamberler tarihi olan eser Kur'an-ı Kerim'de adları geçen peygamberlerle ilgili 72 kıssadan oluşmaktadır. Bunlardan 29'u önceki peygamberlerden, geri kalanı Hz. Muhammed'den bahsetmektedir" (Erşahin, 2003, s.198). Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sında aynı dönemde yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, bazı kelimelerin çeşitli imlâda yazıldığı, aynı anlamda birkaç farklı kelimenin bulunduğu, morfolojik çeşitlilik gözlemlenmektedir.

1. Rabgûzî ve *Kısasü'l-Enbiyâ*'sı

XIII-XIV. yüzyıllarda yaşayan Nâsirü'd-dîn Burhânü'd-dîn Rabgûzî hakkında tarihte pek bilgi yoktur. Yazar hakkında elde edilen bilgileri kendisinin yazdığı *Kısasü'l-Enbiyâ*'dan almaktayız. "Peygamber kıssaları" anlamına gelen *Kısasü'l-Enbiyâ*'nın ilk sayfalarında yazar, kendisini Ribat Oğuzluğ (Oğuzlu) Burhan oğlu Kağı Nasır olarak tanıtmıştır.

Kısasü'l-Enbiyâ eserinin günümüze birçok nüshası ulaşmıştır. Bilinen en eski nüsha Londra'daki British Museum'da Add.7851 numara ile kayıtlıdır. Bu nüshanın tıpkıbasımı 1948 yılında Grønbech tarafından hazırlanmıştır (Grønbech, 1948). Bundan sonra Grønbech'in yayımladığı tıpkıbasıma dayanarak Türkiye'de en önemli çalışmayı Aysu Ata yapmıştır: O, Giriş - Metin - Tıpkıbasım ve Dizin çalışmalarını iki cilt halinde ilk baskıyı 1997 yılında (Ata, 1997), ikinci baskıyı ise 2019 yılında (Ata, 2019) yayınlamıştır. Diğer önemli çalışmalar, Boeschoten tarafından 1995 yılında 2 cilt halinde (Boeschoten, 1995) ve 2015 yılında yine Boeschoten ve O'Kane tarafından *Kısasü'l-Enbiyâ*'nın beş nüshası (Londra, Sankt-Peterburg, Bakü ve Tahran'ın iki nüshası) esas alınarak tenkitli metni yapılmıştır (Boeschoten vd. 2015).

Belirtilen Londra nüshasından başka, *Kısasü'l-Enbiyâ*'nın Sankt-Peterburg'da altı (Halk Kütüphanesinde: D507, THC71; Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsünün Sankt-Peterburg Bölümünde C245, D43, D44, D45, D46; Saltıkov-Şedrin Kütüphanesinde THC20), Özbekistan'da yedi (Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Doğu Bilimler Enstitüsü Fontunda №1025, 7397, 1874, 1834, 6246, 6685, 6127), İsveç'te iki (Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi №578, 580 ve Land Üniversitesi Kütüphanesi), Paris (Paris Milli Kütüphanesi №987 ve 1012), Tahran (Tahran Üniversitesi Kütüphanesi) ve Bakü'de (Azerbaycan Respublikası Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü B-1460/3085) birer nüshası bulunmaktadır. Bulunan nüshaların bazılarında tarih 16. ve 19. yüzyıllar arası verilmiş, birçoğunda ise yazım tarihi bulunan yaprak kaybolmuştur.

Rabgûzî eserinin çeşitli nüshalarının bulunması ve çok yerde rastlanması onun halk arasında ne kadar sevildiğinin göstergesidir. Hatta günümüze kadar bazı bölgelerde halk arasında *Kısasü'l-Enbiyâ*'dan parçalar söylenmesine rastlamak mümkündür. SSCB Bilimler Akademisi G.İbrahimov

adına Kazan Bilim Merkezinin Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünün yaptığı folklor seferlerinde Tataristan köylerinde ve ayrıca Perm, Ulyanovsk, Penza'da uzun kış akşamlarında özellikle yaşlı kadınların Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sından parçalar söyledikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Kazak edebiyatçıları, Kazak akıncılarının dombra eşliğinde çok sayıda dinleyiciye bu eserden lirik parçalar seslendirdiklerini belirtmişlerdir (Tenişev, 2021, s. 42).

2. *Kısasü'l-Enbiyâ*'nın Dili ve Harezmi Türkçesi

Kısasü'l-Enbiyâ, yapılan çalışmalarda Orta Türkçe döneminin diğer eserleri gibi çeşitli sahalara dâhil edilmiştir. Çünkü o dönem yazılan eserlerde benzerlikler farklılıklardan daha fazladır ve bir eseri diğerinden ayırmak çok zordur. Fazılov "14. yüzyıl Harezmi eserlerinin dili, Türkoloji araştırmalarının ana ve çözülmemiş sorunları arasında yer almaktadır" yazmıştır (Fazılov, 1971: 6). Borovkov'a göre, tarihsel şartlandırma işleminde yazı dillerinin yayılması nedeniyle XI-XV. yüzyıllar Türk dilleri için en karmaşık dönemdir (Borovkov, 1963, s.3). Bu karmaşıklığın nedenlerinden biri, Türk boylarının yayıldığı bölgelerin tamamında çeşitli edebî dillerin ortaya çıkması, çeşitli lehçe unsurlarının bulunmasıdır. Argunşah'ın da belirttiği gibi bu dönemde yazılan eserlerin hiçbiri birbirinin aynısı değildir. Fonetik, morfolojik ve sözlüksel katmanlardaki farklılıklar belirgindir, dolayısıyla "saf bir Harezmi Türkçesinden bahsetmek" mümkün değildir (Argunşah, 2020, s.54). Çünkü Orta Türkçe döneminde çeşitli Türk boylarının diyalektolojik malzemelerini paralel olarak barındıran Türk edebî dilleri (lehçelerinin) oluşmuştur. Bunun temel nedeni, tarihi Türk boylarının geniş coğrafyaya yayılması, Türklerin tarihsel süreç içerisinde farklı inançları benimsemesi (ki her din ve inanca uygun dinî kelimelerin, alfabe değişiminin vs. dile etkisi), yazarların kurulan yeni Türk devletlerine geçerek eserlerini orada yazması ve diğer bu gibi faktörlerdir. Bu yüzden *Kısasü'l-Enbiyâ* eserini ilk araştıranlar tarafından onun hangi Türkçe yazı diline ait olduğu konusunda farklı görüşleri vardır. Şöyle ki *Kısasü'l-Enbiyâ* üzerine yapılan ilk çalışmalarda onun dili Uyğurca, Karlukça, eski Özbekçe, Kaşgarca vs. olarak belirtilmiştir.

Son dönem yapılan çalışmalarda Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'yasını Harezmi Türkçesi sahasına dâhil edenler daha fazladır. Harezmi Türkçesi terimine ilk defa Ali Şîr Nevâyî'de rastlanmaktadır. Nevâyî, yazdığı ilk Türkçe tezkire kitabı *Mecâlisü'n-Nefâyis*'te Mevlânâ Hüseyin Hâzremî'nin "Hâzremîçe Türkî tili" ile Kasîde-i Bürde üzerine şerh yazdığını göstermiştir (Nevâyî, 1970, s.14).

Eserin hem dili, hem edebi değeri, Türk dillerinin tarihinin araştırılması bakımından çok önemlidir. *Kısasü'l-Enbiyâ*'da olduğu gibi Orta Türkçe dönemindeki tüm eserlerde Kıpçak, Oğuz, Uyğur, Karluk ve öteki Türk boylarının dil özellikleri vardır. Bu sebeple adı geçen dönemin eserlerinde az veya çok çeşitli Türk lehçelerinin dil hususiyetleri izlenilmektedir.

Harezmi bölgesinin Türkleşmesinden sonra, bölgede bulunan çeşitli Türk kavimlerinin Karahanlı Türkçesine etkisi ile yeni yazı dili - Harezmi Türkçesi oluşmuştur. Nuri Yüce Harezmi Türkçesi hakkında şöyle yazmıştır: "Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi, güney batı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi, kuzey batı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesi, Harezmi bölgesinde birbirleriyle iyice karışıp kaynaşmışlar" (Yüce, 1993, s.15), böylece, Harezmi Türkçesi oluşmuştur. "XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıması bakımından ilginç bir yazı dili olmuştur" (Sağol, 2002, s.806).

Harezmi'de çeşitli Türk boylarının bulunması Harezmi Türkçesinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığını etkilemiştir. Bu yüzden Harezmi Türkçesi eserlerinde ikilikler göze çarpmaktadır. Örneğin, fonetik ikilik: *adak* ve *ayak*; *yırak* ve *ırak*, morfolojik paralellik: fiil çekim eklerinden sonra gelen şahıs eklerinde, birinci şahıs çokluk ekinin yazılışı *-mız/ -miz* ve *-biz*, gelecek zaman isim-fiil (partisip) eklerinden *-asu/ -esü*, *-ğu/ gü-* ve *-isar / -iser* yan yana kullanılmaktadır. “13-14. yüzyıllara kadar daha standart bir görünüm sergileyen Türk dili, bu yüzyıllarda Harezmi ve Altın Ordu sahasında yazılan Türkçe metinlerde daha önceki yazı dillerinde görülen dillik unsurların yanı sıra o zamana kadar tanıklanmamış olan yeni unsurları da bünyesine dahil etmiştir” (Ağca, 2021, s.218).

3. Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında “Bağırmak” Anlamlı Fiiller

Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sını incelerken, eş anlamlı kelimelerin oldukça sık kullanıldığını görmek mümkündür. Bu kelimelerden biri de “bağırmak” anlamı taşıyan fiillerdir.

Çakır- “bağırmak”

Kıyasü'l-Enbiyâ'yada bu fiil 6 yerde geçmektedir:

yûsuf atın işitdi erse bir çakırdı ögsüz boldı (79v12)*

kaçan kün tuğsa bu horûs çakırur (141v4)

kaçan melikge bir iş tüşse ol horûslar çakırur (141v14)

anı köre bilmeyin tağğa minip çakırdı (204r9)

evvel urmuşta bir çakırdı (227v7)

çadır kapuğın kelip çakırdı (247v19)

Harezmi Türkçesinde yazılan eserlerde *çakır*- fiili *Nehcü'l-Ferâdis*'te “çağırarak, seslenmek, bağırarak” (NF, 2014, 16/14), *Mukaddimetü'l-Edeb*'de “çağırarak” (ME 39/6), *Fal Kitabı*'nda “bağırarak” (FK, 2022, 94a1) anlamındadır. Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Hekimoğlu Nüshası'nda *çakır*- “çağırarak”, *çakırmak* “çığlık”, *çakırış*- “bağırışmak” (Sağol, 1993, s.599), Meşhed Nüshası'nda *çakır*- “çağırarak, bağırarak”, *çakırmağ* “ses, çığlık” ve bir de “ses” anlamında *çakırık* (Şimşek, 2019, s.132) kelimeleri vardır. Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde ise *çağır*- eylemi “bağırarak” anlamıyla yanı sıra “inlemek” manasında da (koy inledi “koyun inledi”) (GT, 1978, 137/3) kullanılmıştır. “İnsan veya hayvan her iki grubun da çıkardığı bağırarak seslerde sızıcı damak sesi ğ'nin bulunuşu ilgi çekicidir.. Yazı dilindeki *çığultu*, *çığurtu*, *çığırkan*, *çığlık*, *bağır*-, (*ba- -kır*-), *çağır*- (*ça- kır*-) gibi pek çok örneği buna katabiliriz” (Zülfikar, 1995: 50).

Orta Türkçe döneminde yazılan diğer metinlerde “bağırarak, çağırarak” anlamlarını ifade eden söz konusu fiilin birkaç fonetik biçimde geçtiğini görmek mümkündür: *çakır*- / *çağır*- / *çığır*- ve *şağır*-. *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, *Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak*, *Codex Cumanicus*, *El-İdrâk Haşiyesi*, *Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî*, *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı*

* Çalışmada *Kıyasü'l-Enbiyâ*'dan verilen örnekler, “Aysu Ata, *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî. Kıyasü'l-Enbiyâ*. (Peygamber Kıssaları). I Cilt. Giriş-Metin-Tıpkıbasım. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1997” adlı eserden alınmıştır.

Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî eserlerinde (KTS, 2007, s.45) ve *Gülistan Tercümesi*'nde çağır- (GT, 1978, s.237), *Kitâb Fi'l-Fıkh'ta* çağır- (KTS, 2007, s.49), *El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*'de ise “bağırarak, bağırıp çağırarak, inlemek” anlamıyla çağır- (KTS, 2007, s.249). Bunlardan en az kullanılan kelime başında /ş-/ varyantta olanıdır. Çağdaş Kazak Türkçesinde “çağırarak” anlamında *şakıruv* fiili vardır (KTLS, 1991, s.110).

Çakır- / *çağır-* kelimesinin yazılı metinlerde ifade ettiği anlama dikkat edersek şöyle bir manzarayla karşılaşırız: Bazı eserlerde “bağırarak”, bazılarında sadece “çağırarak”, bazılarında ise yukarıdaki her iki anlamda da kullanılmıştır. Örneğin, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi*'nde “bağırarak” anlamında *çakır-* fiili, *kığır-* eylemi ile yan yana kullanılmıştır (*kığırmanğ çakırmanğ anğa sözledükde*) (Ata, 2013, s.139). *Mukaddimetü'l-Edeb çakır-* “çağırarak” manasında (*lâ ilâhe illa'llâh teyü çakırdı*) (Yüce, 1993, s.49) geçmektedir. Orta Asya'da bulunmuş *Kur'an Tefsiri*'nde çağır- /çağur- ve *Nehcü'l-Ferâdis*'te (Ata, 1998, s.100) *çakır-* fiili ise her iki anlamda (“bağırarak, çağırarak”) geçmektedir. *Kur'an Tefsiri*'nde: 1. *andın avratı çağırdı yüzini urdı* “sonra eşi bağırarak, yüzüne vurdu”, 2. *kağa bakıb isteb bulmadı yığlayu çağuru bardı* “nereye baksa da bulamadı (çocuğu), ağlayarak çağırarak gitti” (Borovkov, 1963, s.355); *Nehcü'l-Ferâdis*'te: 1. *yâ vaylâ teyü çakırur-men* (NF, 2014, s.190) “yâ vaylâ diye çağırırım”, 2. *men dünyânıng bedbahtı boldum taqı âhıratnıng hem bedbahtı boldum taqı ebedî tamuğluğ boldum, tep çakırur* (NF, 2014, s.96) “ben dünyanın bedbahtı oldum, ahiretin bedbahtı oldum, ebedî cehennemlik oldum diye bağırırım”.

Clauson *çakır-* kelimesinin Oğuzca olduğu fikrindedir: “çakır- “çağırarak, bağırarak” XIII. yüzyıldan önce kaydedilmemiş, ancak bkz. *çakırış-*, bu, Oğuzca bir kelime olduğu ihtimalini yaratır” (Clauson, 1972, s.410). *Çakırış-* kelimesinin Oğuzca olduğunu Mahmud Kaşgarlı'dan öğrenmekteyiz: *boy bir birke çakırıştı* “insanlar birbirlerini çağırarak (Oğuz lehçesi)” (DLT, 2007, s.223). Çağdaş Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesinde çağır- kelimesi “bağırarak” değil, “çağırarak” anlamındadır. Yine Azerbaycan Türkçesinde çağır- fiili vardır, bu fiil ise Türkiye'de yerel dilde “çağırarak, seslenmek” anlamında değil, “bağırarak” manasında kullanılmaktadır.

Buradaki +kIr eki “Eski Türkçeden beri yansıma ve yansıma değerli isim köklerine gelen isimden fiil yapma ekidir. M.Erdal yansıma fiil yapmada çok kullanılan bu ekin, aynı görevdeki diğer bir ek olan +kI'den türediğini belirtmektedir (Karahan, 2006, s.108)”

Metinde +kIr ekinden türeyen ve “bağırarak” anlamı taşıyan bir başka kelime de vardır:

Kıçır- / *kıçır-* “bağırarak”

Orta Türkçe yazılı metinlerde “bağırarak” anlamında en fazla kullanılan kelime *kıçır-* fiilidir. Bu kelime çok az değişimle çağdaş Türk yazı dillerinde de kullanılmaktadır. Kelime, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da 7 defa kullanılmıştır.

sekridi bir kıçır(dı) sığır ürkti (128v11)

hatunun urdı erse hatunu kıçırıp aydı... (164r19)

yılan suwğa kirdi teşükni buldı anda kıçırup tedi (25v10)

Münâdî kopardı katığ ünün kıçırdı (75r11)

ey Yûsuf kıçırmağıl (76v17)

çerig kaçğanın kördi erse kığırdı (222r2)

ol hâlde atdın yıkıldı iblis 'aleyhi'l-la'ne katıg ünün kığırdı (223v9)

Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* kitabında “kıkırdaşmak, bağırışmak” anlamındaki *kıkırış-* fiili ve *+kır* eki hakkında şöyle yazmıştır: “+kır-, +kir-; +ğır- vs.: “ses çıkarmak” manasını verir. *Kıkırış-* “kıkırdaşmak, bağırışmak” (kı bir ünlemdir)” (Gabain, 1988, s.49).

Dîvânü Lugâti't-Türk' te *qıqırdı* kelimesi vardır: “*er qıqırdı: adam bağırdı - olabildiğince yüksek sesle bir adamı ya da başka bir şeyi çağırıldı*” (DLT, 2007, s.424). Ayrıca, Kaşgarlı Mahmud “uğultu ve bağırış çağırış” anlamında *orı qıqı* birleşimini de göstermiştir (DLT, 2007, s.367).

*Mukaddimetü'l-Edeb'*de *kıkır-* (Yüce, 1993, s.50), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsiri* (Borovkov, 1963: 207) ve *Dâstân-ı Ahmed Harâmî*'de (Seferli, 2004, s.114) *kığır-* “bağırmaq, çağırmaq” anlamlarında, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi*'nde ise *kığır-* biçiminde ve yalnız “bağırmaq” (Ata, 2013, s.447) manasında verilmiştir. Söz konusu fiil, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* ve *Codex Cumanicus*'ta *kıçkır-* / *kıçkur-* / *kığır-* (KTS, 2007, s.143), *Abû-Hayyân*'da yalnız *kıçğur-* biçiminde “bağırmaq, çağırmaq, seslenmek” manalarını ifade etmektedir (Caferoğlu, 1931, s.76). *Kığır- İbn Mühenna Lügati*'nde “çağırmaq, bağırmaq” ve *kığıkıçı* “bağırmaq” (Hacıyev, 2008, s.112) anlamlarıyla geçmektedir.

Ali'nin *Kıssa-i Yusûf*'unda yine “bağırmaq” anlamında *kığır-* fiili vardır. Fakat Samoyloviç kelimeyi (قیغرمق) *kıyğırmaq* (Samoyloviç, 2005, s.820) biçiminde okumuştur ki bu, yanlıştır.

Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi'nin Hekimoğlu nüshasında *kıkır-* fiili dört anlamda geçmektedir: “1.bağırmaq, 2. nida etmek, seslenmek, 3.çağırmaq, davet etmek, 4. feryat etmek” ve **kı-* fiilinden oluşan birkaç kelime daha vardır: *kıkırğan* “nida eden”, *kıkırmaq* “bağırmaq”, *kıkırıl-* “seslenmek”, *kıkırış-* “birbirine seslenmek, birbirini çağırmaq”, *kıkırışma* “bağırışma” (Sağol 1993, s.722). *Kur'an Tercümesi*'nin Meşhed Nüshasında ise *kıkır-* / *kıkıra-* “bağırmaq, çağırmaq, seslenmek”, *kıkırmaq* “çığlık” ve bir de ilginç kelime birleşimi halinde *kıkırışmaq küni* yani “mahşer günü” (Şimşek, 2019, II, s.287) kelimeleri vardır.

Kıkır- /*kıçkır-* fiili “bağırmaq” anlamında çağdaş Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesinde “qışqırmaq”, Başkurt Türkçesinde “kışkırmı”, Özbek Türkçesinde “kışkırmak”, Tatar Türkçesinde “kışkıru” (KTLS, 1991, I, s.45) fonetik biçiminde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bu fiil *kışkırtmak* biçiminde ve farklı anlamda “1.kümes hayvanlarını ürkütüp kaçırmak, 2.bir kimseyi kötü bir iş yapması için harekete geçirmek, tahrik etmek” manalarında yaşamaktadır. *Türkiye Türkçesinin Derleme Sözlüğü*'nde ise *kığır-* eylemi “1.çağırmaq, davet etmek, 2. koyun ve keçileri çağırmaq ve horoz ötmek” manalarında gösterilmiştir (DS, 1993, VIII, s.2790).

Çarla- “bağırmaq”

kaçan erim maña oğrasa katıg çarlap mendin kaçar erdi (110r16)

..kimi tamınğa aşıp kanat tokıp çarlayu başladı (26v16)

Uygur metinlerinde yalnız “çağırmaq” anlamı ifade eden *çarla-* eylemi (Caferoğlu, 1968, s.60), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nin Meşhed Nüshasında “bağırmaq” (Şimşek, 2019, s.132) manasında geçmektedir. *Dîvânü Lugâti't Türk'*te *çarla-* eylemi “ağlamak” anlamında verilmiş

ve *çarladı* kelimesinin karşısında “fil boru gibi ses çıkardı” izahı gösterilmiştir (DLT, 2007, s.223). Bundan başka, DLT'de *şar şar* kelimesinin karşısında şöyle izah verilmiştir: “Yağmurun sağanak halinde yağmasından çıkan ses. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman da böyle denir. Bu kelimedeki *ش* harfi *ج* den çevrilmiştir” (DLT, 1985, s.324)

İsimden fiil yapma eki olan +*IA-* en işlek eklerdendir. “Hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapan” (Ergin, 1993, s.170) bu ek, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da yansıma köklerinden “bağırmaq” anlamında birkaç fiil oluşturmuştur.

Çırla- “bağırmaq”

bu hatun telwe boldı, yügrüp çırlayur erdi (32v19)

Abû-Hayyân, hazırladığı lûgatte “akan suyun gürültüsü” manasında *çırlaq* kelimesini ve “gürültü ile akmak” anlamında *çırla-* fiilini göstermiş, sonra şu örneği vermiştir: *ne çırlar bu “ne gürültü eyler bu”* (Caferoğlu, 1931, s.30). *Dîvânü Lugâti't Türk'te* *çır* kelimesi vardır, anlamı “giysinin yırtılma sesinin yansıması”dır (DLT, 2007, s.235). Demek ki gürültü, yüksek sesi anlatan yansıma kelimesi *çır*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da isimden fiil yapan *-la* eki ile birleşerek *çırla-* biçiminde artık insanlara mahsus “bağırmaq” anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Çır (ç/c) kelimesi hakkında Besim Atalay “bugün bile Batı Anadolu'nun birçok yerlerinde ağustos böceğine “cırcır böceği” denir” (DLT, 1985, s.324) yazmıştır. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde yusufoçuk böceğine *cırcırma* denilmektedir.

Mangla- “bağırmaq”

Kıyasü'l-Enbiyâ'da “bağırmaq” anlamında *mangla-* eylemi sadece bir kere geçmektedir:

uşmağka kirdi qaldı bu kün anda manglayur (19v21)

Tarihî süreç içerisinde Türkçe yazılı metinlerde bu fiil kelime başında *m-* / *b-* değişimi ile *mangla-* / *bangla-* biçiminde ve “bağırmaq”, “ezan okumak” anlamlarında kullanılmıştır. Şöyle ki Uygur metinlerinde (Caferoğlu, 1931, s.128), *Dîvânü Lugâti't Türk'te* (DLT, 2007, s.341) *mangra-*, *Gülistan Tercümesi*'nde *mangla-* (GT, 1978, s.319), *İbn Mühennâ*'da *bangla-* “bağırmaq” (Hacıyev, 2008, s.75), *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *bangla-* “çağırmaq” (Yüce, 1993, s.98), *Abû-Hayyân*'da ise *sağır nun*'suz “ezan okumak” anlamında *banla-* fiili geçmektedir (Caferoğlu, 1931, s.14). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* sözlüğünde *mangla-* eylemi hem “ezan okumak” hem de “bağırmaq” (KTS, 2007, s.177) manalarında bulunmaktadır. Böylece ilk olarak “yüksek sesle seslenmek, bağırmaq” anlamlarını bildiren bu kelime, İslam'ın yayılmasından sonra “yüksek sesle Müslümanları namaz kılmaya davet eden” ezan okumak eylemini de ifade etmiştir.

Eski Türkçe metinlerde karşılaştığımız *bang et-*, *bangla-*, *bang ver-*, *bang sığta-* kelimelerinden sonraki dönemlerde *bangır-*, *banla-* vs. fiilleri (Sevortyan, 1978, s.22) oluşmuştur. Çağdaş Türk dillerinde kullanılan bağırmaq kelimesinin de *bangır-* > *bagır-* > *bağır-* şeklinde gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz. Kelimenin etimolojisi hakkında, yansımalı tek heceli *bang/beng* kökünün Türkçe-Moğolcadan (veya Türkçe-Moğolca öncesi) geldiği ihtimali de vardır (bâG, bân “yüksek sesle ağlama hakkında”) (bkz: Sevortyan, 1978, s.22). Fakat kelimenin kökenindeki *ba / ma* (ayrıca, *be / bö / bü / me* vs. vardır) yansımalı seslerdir ve Türkçenin gelişim süreci içinde hayvanlara mahsus olan

yansımali seslerden oluşan eylemleri (bozlamak, ulumak, böğürmek vs.) sonraları insan için de kullanılmaya başlamıştır.

Orla- “bağırma”

Eger taşni kolu birle ovsa un teg bolur ermiş orlasa tğleri tğpidin ötüp taş çıkar ermiş (103v20).

Eski Uygur metinlerinde (DTS, 1969, s.614), *İbn Mühennâ Lûgati*'nde *urla-* “bağırma” (Hacıyev, 2008, s.145), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi* Meşhed Nüshasında ise aynı biçimde yazılan fiil “çağırılmak” (Şimşek, 2019, s.587) anlamında geçmektedir. Osmanlıca metinlerin transkripsiyonunda bilim adamları kelime başındaki sesi bazen {o}, bazen {u} olarak okumuşlar. Mesela, Dankoff ve Kelly'nin katkılarıyla yaptığı çeviri ve notları temel alarak Türkçe çeviri yapan Yurtsever ve Erdi, *Dîvânü Lugâti't Türk* kitabında “bağırma” anlamını ifade eden kelimeyi *أرلادی orladı* (DLT, 2007, s.361) biçiminde okumuşlar. Yine DLT'de “haykırış” anlamında *orı* (DLT, 2007: 361), *Kutadgu Bilig*'de (Arat, 1947, s.251) “ses, gürültü” anlamında *urı* kelimesi vardır. Ayrıca *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *orla-* fiilinden türemiş *orlaguçı* yani “müezzin” (Yüce, 1993, s.163) kelimesine rastlanılır. Çağdaş Rusçada yerel dilde *or* “yüksek sesli çığlık, bağırışma” ve *orat* “bağırma” kelimeleri vardır. Eski Türk-Slav halklarının ilişkisi sonucu Türkçe *or kelimesi Slav dillerine geçmiştir.

Ul(ı)n- “ulumak, bağırma”

Münâdî ma arturayın tep ulnur Yûsufnuñ yaşı yinçü teg töklünür (76v15)

Kaşgarlı Mahmud *uludı* kelimesinin karşısında “*böri uludı*: kurt uludu” yazarak şöyle izah da vermiştir: “geceleyn korkunç bir biçimde havlayan köpeği ya da şiddetli bir acıya katlanan ve kurt uluması gibi inleyen bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır” (DLT, 2007, s.679). Eski Uygur metinlerinde de *ulın-* “kıvrınmak, inlemek” fiiline rast gelinir (Caferoğlu, 1968, s.264). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de ise *ulundur-* “bağırma” fiili vardır (Yüce, 1993, s.194).

Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ* eserinde “bağırma” anlamlı fiillerin etimolojik değerlendirilmesinde yazıda ele alınan tüm fiillerin ses yansımali kelimelerden oluştuğu kanaatine varılmıştır. Her doğal dil gibi Türkçe de dünyayı algılamanın ve kavramsallaştırmanın yolunu kelimeler vasıtasıyla yapar. Yunan felsefi akımı olan Stoacılık teorisine göre “kelimeler, bir bireyin etrafındaki dünyanın seslerini taklit etme arzusundan ortaya çıkmıştır” (Girutskiy, 2003, s.21). Fakat farklı dilleri konuşanlar dünyayı farklı şekilde algıladıkları için doğada olan ses taklidini de farklı algılar ki bu kendisini kelime üretiminde daha belirgin göstermektedir. Dolayısıyla kelimelerin yapımı, anlamları o dili konuşan ulusun mahsulüdür.

SONUÇ

Türkçe yazılı metinler, kendinde çeşitli Türk kavimlerinin dil hususiyetlerini barındırması bakımından değerli hazinelerdir. Orta Türkçe döneminin tüm eserlerinde fonetik, morfolojik ve sözcüksel paralellikler belirgindir. Bu, çeşitli Türk kavimlerinin belirli bir dönemin mevcut edebi dili üzerindeki etkisinin sonucudur.

1. Yan yana (paralel) kullanılan fonetik değişkenler: Örneklerden de görüldüğü gibi Rabgûzî'nin XIV. yüzyılda yazdığı *Kıyasü'l-Enbiyâ* eserinde “bağırma” anlamlı kelimeler aynı dönemde farklı fonetik varyantlarda (tıpkı çağdaş Türk dillerinde olduğu gibi) mevcut olmuştur.

2. Sözcüklerin eş anlamlıları (leksik paralellikler): Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında "bağırmaq" anlamlı bir çok fiil (çakır-, çarla-, çırıla-, kıkır- / kıkır-, mangla-, ul(1)n-, orla-) kullanılmıştır. İşte bir metinde bu kadar çok sayıda "bağırmaq" anlamı ifade eden fiillerin kullanılması, eserde farklı Türk boylarının dil unsurlarının varlığına işaret etmektedir.

3. Sözcüklerin anlam genişlemesi: Söz konusu kelimelerin birkaçı "bağırmaq" anlamı ile yanı sıra başka anlamlar da ifade etmektedir. Yazılı tarihi eserlerden de görülebileceği üzere, bir anlam zamanla başka bir anlamın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Oğuz lehçesine ait olan "birisini seslemek" anlamında çağır- fiilinin zamanla ("birisini çağırmaq için yüksek sesle bağırmaq"tan kaynaklanarak) "bağırmaq" manası ifade ettiği buna bir örnektir.

4. Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında "bağırmaq" anlamlı kelimelerden biri olan *orla-* fiilinin kökündeki *or Türk dillerinden Rusçaya geçerek "yüksek sesli çığlık, bağırışma" anlamında çağdaş Rusçada yerel dilde *or* kelimesinde ve "bağırmaq" anlamında *orat'* kelimesinde bulunmaktadır.

5. Çalışma konusu olan tüm fiiller, bir kişinin öfkelendiği zaman çıkardığı seslerden (kı, çı, ba, ma vb.) oluşmaktadır. "Bağırmaq" anlamı ifade eden kelimelerin hemen hemen hepsinin kökünde onomatopik kelimelerin bulunması tesadüf değil. İnsan, zihninde var olan bazı soyut kavramları ifade etmek, sinirlendiği veya korku hissi geçirdiği zaman söylemesi zor olan kelimeleri ifade edebilmek için doğadaki canlı ve cansız varlıkların seslerinden kelimeler üretmiştir. Böylece eserde geçen "bağırmaq" anlamlı fiiller farklı Türk kavminin bulunduğu alana bağlı olarak kendi izlenimleri sonucu oluşturduğu kelimelerdir. Sonuçta ise çeşitli Türk lehçelerinden oluşan kelimeler bir araya toplanarak Orta Türkçenin edebi dillerini oluşturmuşlar.

KAYNAKÇA

- Ağca E. (2021). Tarihsel Diyalektoloji Araştırmaları Açısından Harezmi Türkçesi. *Orta Türkçe Döneminin İlk Evresi: Sorunları ve Çözüm Önerileriyle Harezmi Türkçesi*. Ankara: Akçağ, s.205-219.
- Arat, R. (1947). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig*. I (Metin), İstanbul, Milli Eğitim.
- Argunşah, M. (2020). Harezmi ve Kıpçak Türkçesi. *Türkoloji El Kitabı*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 54-72.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmağlarınḡ Açık Yolu / Cennetlerin Açık Yolu*, III Dizin-Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin), 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2019). *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî. Kıyasü'l-Enbiyâ. (Peygamber Kıssaları)*. Giriş-Metin-Dizin. 1- 2. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Boeschoten, H. (1995). *Al-Rabghüzî The Stories of the Prophets: Qışaş Al-Anbiyâ': an Eastern Turkic Version*, Vol. 1-2, Leiden-New York-Köln: E. J. Brill.
- Boeschoten, H.; O'Kane, J. (2015). *Al-Rabghüzî, The Stories of the Prophets. Qışaş al-Anbiyâ': An Eastern Turkish Version* (Second edition). Brill, Leiden-Boston.

- Borovkov, A. (1963). *Leksika Sredneaziatskojo Tefsira XII-XIII vv.*, Moskva: İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû- Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- DLT (1985) - *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi*. I. (çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- DLT (2007) - *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânü Lugâti't-Türk*. Robert Dankoff ve James Kelly'nin Katkılarıyla Yaptığı Çeviri ve Notları Temel Alarak. Türkçe Çeviri ve Düzenleme Serap Tuba Yurtsever & Seçkin Erdi. İstanbul: Kabalıcı.
- DS - *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. (1993). 2. Baskı. VIII Cilt, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- DTS - *Drevnetyurkskiy Slovar*. (1969). (ed. R. M. Nadelayev i dr.) Leningrad: Nauka.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. 20. Baskı. İstanbul: Bayrak.
- Erşahin, S. (2003). "Türklerin Hz.Muhammed Hakkındaki İlk Bilgi Kaynaklarından Kısas-ı Enbiyalar: Kısas-ı Rabgûzî Örneği". *Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara, 197-224.
- Fazilov, E. (1971). *Starouzbekskiy yazık. Xorezmiyskiye pamyatniki XIV veka*. Tom II. Tashkent: Fan.
- FK - Onur, S. (2022). *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı. (Yıldızname - Divname - Kur'an falı - Tılsımlar)*. Ankara: Akçağ.
- Gaban, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GT - Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Girutskiy, A. A. (2003). *Vvedeniye v Yazıkoznaniye*, Mn: Tetrasistems. Гируцкиий А.А. – Введение в языкознание (2003).doc (google.com) (13.11.2022)
- Grønbech, K. (1948). *Rabghuzi, Narrationes de Prophetis*. Cod. Mus. Brit. Add. 7851. *Reproduced in Facsimile, with an Introduction by K. Grønbech Monumenta linguarum Asiæ Maioris*. No. 4. Copenhagen. (7.11.2022)
- Hacıyev, T. (2008). *Seyid Ehmed Cemaleddin İbn Mühenna. Hilyetül-İnsan ve Helbetül Lisan*, Bakı: "Kitab Alemi".
- Karahan, A. (2006). "Memlûk-Kıpçak Türkçesi Sözcükleri: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Güz. Niğde, X: 105-124.
- KE - Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî. Kışaşü'l-Enbiyâ. (Peygamber Kıssaları)*. I Cilt. Giriş-Metin-Tıpkıbasım. II Cilt Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KTLS - *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. (1991). I Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KTS - *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (2007). Recep Toparlı; Hanifi Vural ve Recep Karaatlı. 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Nevai Alişer. (1970). C. IX, Taşkent: "Fan".
- NF - Nehcü'l - Feradis. *Uştmahlarning Açuq Yolu. Cennetlerin Açık Yolu* (2014). Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım. Mahmut b. Ali. Tıpkıbasım ve çeviri yazı: Janos Eckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük haz.: Aysu Ata, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*. Giriş Metin-Sözlük. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sağol, G. (2002). "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler". *Türkler, Orta Çağ*. Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye, 804-813.
- Samoyloviç, A. (2005). "Tyutkskoye Yazıkovnanie Filologiya Runika". *K İstorii literaturnoqo sredneaziatsko-tureskoqo yazıkıa*. Moskva: "Vostoçnaya Literatura" RAN, 923-940.
- Seferli, E. (2004). *Dastani-Ehmed Harami*. Tertib edeni, ön sözün ve lüğetin müellifi Elyar Seferli. Bakı: "Şerq-Qerb".
- Sevortyan, E. (1978). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Obşetyurkskie i Mejtyurkskie Osnovi Na Bukvu "B". Moskva: "Nauka".
- Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi*. (Meşhed Nüshası {293 no.}, I Cilt: Giriş- Metin. II Cilt: Dizin. Ankara: Akçağ.
- Tenişev E. (2021). *İstoriya Tyurkskih Pismennih Literaturnih Yazıkov Donasionalnoy Porı. Rossiyskaya Tyurkologiya*. №1-2. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 38-43.
- Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizmi Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (2002). *Hârizmi Türkçesi*. *Türkler, Orta Çağ*. Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 793-803.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* (İnceleme-Sözlük). TDK Yay.: 628, Ankara, VII+699 s.